

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

P. mgr-lic. Anny Wieradzkiej-Pilarczyk, zatytułowanej *Tożsamość religijna młodych Polaków. Próba zastosowania koncepcji Koena Luyckxa w obszarze rozwoju religijnego*, napisanej pod kierunkiem o. prof. UAM dra hab. Borysa J. Soińskiego na seminarium naukowym z psychologii pastoralnej, Poznań 2015, ss. 290 /mps/.

Zagadnienie tożsamości religijnej stanowi jeden z najważniejszych obszarów badawczych współczesnej psychologii pastoralnej i psychologii religii. Wynika to z faktu, że tożsamość religijna – rozumiana jako wewnętrzna autoidentyfikacja człowieka z rzeczywistością nadprzyrodzoną, tworzona w procesie integracji indywidualnego oraz społecznego obrazu religijności – określa w istotnym stopniu psychiczne funkcjonowanie jednostki oraz schemat jej zachowań. Proces kształtowania się tożsamości religijnej wyznaczony jest z jednej strony mechanizmami rozwojowymi, a z drugiej – zależy od kontekstu społecznego i kulturalnego, w którym żyje dany człowiek. Tożsamość religijna, będąca „rdzeniem” osobowości, stanowi podstawę doświadczeń oraz praktyk religijnych.

Z tego względu należy podkreślić znaczącą wartość pracy doktorskiej p. mgr-lic. Anny Wieradzkiej-Pilarczyk, w której podejmuje się ona poszukiwania odpowiedzi na pytanie dotyczące związków zachodzących między wymiarami i statusami tożsamości osobowej i religijnej. Wielką zaletą pracy jest ukazanie tożsamości osobowej i religijnej w perspektywie koncepcji Koena Luyckxa, mało znanej na gruncie polskim, a także powiązania jej z aspektami pastoralnymi. Wybór tematu dysertacji doktorskiej przez p. mgr-lic. Annę Wieradzką-Pilarczyk jest zarówno aktualny, jak i potrzebny w perspektywie prowadzenia badań naukowych nad rozwojem religijnym oraz efektywności pracy duszpasterskiej z młodzieżą. Przeprowadzone przez Autorkę badania empiryczne są bezsprzecznie nowatorskie i wartościowe na gruncie polskim, stanowiąc nową jakość w poruszonym obszarze.

1. Problem badawczy dysertacji

Głównym problemem badawczym recenzowanej dysertacji jest porównanie statusów tożsamości religijnej ze statusami tożsamości osobowej w trzech grupach rozwojowych: później adolescencji (18 lat), wyłaniającej się dorosłości (19-25 lat) i wczesnej dorosłości (26-40 lat), przy założeniu, iż tożsamość religijna rozwija się na bazie tożsamości osobowej (s. 141). Wykorzystana przy tym koncepcja Koena Luyckxa doskonale obrazuje specyfikę relacji między dwoma rodzajami tożsamości. Założenie to, właściwie sformułowane przez Autorkę, jest bardzo istotne, gdyż umożliwia analizę zachodzących zmian doświadczeń religijnych w kontekście procesów rozwojowych. Ponadto takie ujęcie problemu badawczego ujawnia specyfikę punktów stycznych i rozbieżnych pomiędzy w/w dwoma obszarami tożsamości, co może wskazywać na adaptacyjne lub nieadaptacyjne warunki tworzenia się tożsamości religijnych na bazie ogólnych zmian rozwojowych. Tak sformułowany problem badawczy jest poprawny i interesujący, gdyż pozwala określić tożsamość zarówno od strony osobowościowej, jak i religijnej.

W ramach problemu badawczego Autorka postawiła 4 następujące pytania badawcze:

- 1) Czy istnieją różnice między wymiarami i statusami tożsamości religijnej wśród osób z różnych grup wiekowych (później adolescencji, wyłaniającej się dorosłości i wczesnej dorosłości)?
- 2) Czy u badanych osób istnieje związek między wymiarami i statusami tożsamości osobowej i religijnej?
- 3) Czy istnieje związek między statusami tożsamości religijnej a podejściem do religii w kontekście chrześcijańskim oraz rodzajem duchowości teocentrycznej i antropocentrycznej?
- 4) Czy istnieje związek między zmiennymi dotyczącymi religijności respondentów oraz ich rodziców w wymiarze poziomu zaangażowania religijnego oraz religijnej socjalizacji a statusami tożsamości religijnej?

Do powyższych pytań postawiono 9 poprawnych hipotez badawczych. W tym miejscu należy jednak postawić uwagę o zasadność formułowania dodatkowych hipotez zerowych (ss. 142-147). Chociaż zostały sformułowane właściwie, to jednak wydaje się, że są one zbędne. Dlaczego? Po pierwsze, pod względem metodologicznym hipoteza zerowa jest zawsze „odwrotnością” hipotezy badawczej i może być automatycznie z niej wywnioskowana. Po drugie, w badaniach naukowych koncentrujemy się przede wszystkim na weryfikacji hipotez

badawczych, które stanowią podstawę prowadzenia badań i dalszych wnioskowań statystycznych.

Problem badawczy dysertacji został zrealizowany w oparciu o badania empiryczne, które – co należy mocno podkreślić – zostały przeprowadzone bardzo starannie i wnikliwie. Dobór grup badawczych, zastosowanie właściwych metod statystycznych, opracowanie wyników oraz sformułowane wnioski zasługują na wysoką ocenę warsztatu naukowego Autorki.

2. Struktura rozprawy i ocena merytoryczna

Rozprawa obejmuje spis treści, wstęp, pięć rozdziałów (dwa teoretyczne, jeden metodologiczny, dwa zawierające analizę i interpretację wyników badań własnych), zakończenie, bibliografię, wykaz skrótów, spisy rysunków i tabel, oraz aneksy zawierające wykaz narzędzi badawczych. Struktura pracy odpowiada modelowi prac empirycznych, w których obecne są dwie kompatybilne części: teoretyczna i empiryczna. Tego typu struktura jest jak najbardziej odpowiednia dla podjętego celu badań, gdyż umożliwia dogłębne i obiektywne zbadanie założonych związków na bazie analiz teoretycznych i empirycznej weryfikacji postawionych hipotez.

Rozdział I dysertacji został poświęcony omówieniu psychospołecznych koncepcji rozwoju tożsamości. Precyzyjnie i interesująco nakreślono pojęcie tożsamości, koncepcje rozwoju w poszczególnych grupach wiekowych, a także ukazano najważniejsze czynniki warunkujące kształtowanie się tożsamości, tj. poczucie punktualności zdarzeń życiowych, rodzinę, edukację, znaczenie świata medialnego oraz jakość relacji intymnych. Autorka trafnie i merytorycznie, w oparciu o reprezentatywną literaturę przedmiotu, wskazała, na czym polega specyfika rozwoju tożsamości. Szczególnie wartościowe jest zaprezentowanie koncepcji Koena Luyckxa i jego modelu Podwójnego Cyklu Formowania się Tożsamości, która silnie akcentuje rolę czynników indywidualnych i adaptacyjnych w tworzeniu się struktur tożsamości (ss. 30-33). Pewne niedosyt budzi w par. 1.4., wśród czynników warunkujących rozwój tożsamości, brak czynnika „relacje z rówieśnikami”, który stanowi istotny element rozwoju tożsamości, szczególnie w okresach późniejszej adolescencji i wylaniającej się dorosłości (rola interakcji z rówieśnikami w rozwoju tożsamości jest wydatnie podkreślana przez wielu autorów, np. Jenkins, 2014; Baltes, Schaie, 2013; Wade, 2014), badanych przez Autorkę. Wydaje się, że uzupełnienie tego elementu może przyczynić do podwyższenia jakości dysertacji.

W rozdziale II Autorka zaprezentowała zagadnienia religii, religijności oraz tożsamości religijnej. Omówione zostały najważniejsze czynniki i elementy składowe powyższych konstruktów, a także ukazano dynamikę kształtowania się tożsamości religijnej. Analiza całokształtu tożsamości religijnej dokonana została prawidłowo przy uwzględnieniu czynników religijnych, psychologicznych, społecznych i kulturowych, co pozwala czytelnikowi głębiej wniknąć w omawianą problematykę. Analizując par. 2.1., szczególnie punkty 2.1.1. i 2.1.2. można jednak zapytać, dlaczego Autorka nie uwzględniła najbardziej aktualnych psychologicznych podejść do religii i religijności bazujących na koncepcjach *meaning systems*, zaprezentowanych w zdecydowanie dotychczas najbardziej merytorycznie obszernych i precyzyjnych opracowaniach: Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (Eds.). (2014). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York and London: Guilford Publications oraz Koenig, H., King, D., & Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press.

Rozdział III przedstawia metodologię badań własnych, a zatem zawiera ogólne założenia przedkładanej dysertacji, problem pracy i cel prowadzonych badań, hipotezy badawcze, plan i etapy badań, zastosowane skale, opis grupy badawczej i sposób prowadzonych badań, a także schemat statystycznej analizy danych. Części te cechuje duża staranność oraz przejrzystość myślenia, co szczególnie widoczne jest w szczegółowo uzasadnionych hipotezach (ss. 142-147) (problematyczność hipotez zerowych przedstawiłem już wcześniej). Autorka wykazała się tutaj samodzielnością i kreatywnością, co w połączeniu z fachową wiedzą zaowocowało skonstruowaniem jasnego i interesującego modelu badawczego.

Rozdziały IV i V prezentują wyniki badań własnych wraz z ich dyskusjami i wnioskami pastoralnymi. Rozdziały te wydają się najbardziej interesujące i wartościowe, gdyż ukazują wysoce twórczy wkład Autorki w realizację swojego programu badawczego. Rozdział IV przedstawia analizę wyników badań w wymiarach tożsamości religijnej w porównaniu do sfer tożsamości osobowej, duchowości, płci, zaangażowania religijnego i socjalizacji. Autorka w naukowo „elegantki” sposób zaprezentowała wyniki analiz statystycznych bazując na metodach korelacyjnych i różnicowych. Ta część zasługuje na pochwałę za rzetelność i dojrzałość obliczeń statystycznych. Czytając ten rozdział, jak i następny ma się niezaprzeczone przekonanie, że napisała je osoba dysponująca bardzo dobrym warsztatem metodologicznym. Szczególnie wartościowe są analizy powiązań między wymiarami tożsamości (ss. 173-174), umożliwiające dogłębne wniknięcie w strukturę zależności między w/w zmiennymi. Równocześnie, pojawiają się drobne pewne błędy – na s.

186, drugi akapit, Autorka pisze: „Wartość istotności testu $\chi^2(12) = 37,340$, $p < 0,001$ pozwala stwierdzić, że istnieją związki pomiędzy dwoma badanymi obszarami tożsamości”. Test χ^2 jest testem różnic i wskazuje na różnice, a nie związki między zmiennymi (zob. Brzeziński, J. (2014). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: PWN). Podobna sytuacja występuje na s. 203, trzeci paragraf.

Uszczegółowienie treści wraz z weryfikacją hipotez zawiera rozdział V. Autorka trafnie skonfrontowała uzyskane wyniki z postawionymi w rozdziale III hipotezami badawczymi. Pokazane rozkłady statusów tożsamości (np. s. 209), wyniki korelacyjne (np. s. 210), wyniki istotności różnic (np. ss. 216, 217) uzasadniają dokonane interpretacje i wnioski, a także celnie i przekonująco obrazują siłę występujących zależności oraz pozwalają je zrozumieć w perspektywie koncepcji Koena Luyckxa. Zwrócić należy jednak uwagę na pewne nieścisłości statystyczne – na ss. 212-214 Autorka używa słów „korelacja”, „związek”, oraz „istotność korelacji” w tab. 5.5. i 5.6., podczas gdy analizy statystyczne oparte są na modelu analizy wariancji ANOVA, a więc modelu różnicowym. Należy zatem mówić o różnicach między zmiennymi, a nie o związkach (zob. Brzeziński, J. (2014). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: PWN).

Bardzo wartościowe są końcowe wnioski z badań, w których Autorka powiązała dotychczasowe dane literatury przedmiotu z uzyskanymi wynikami. Wskazują one na dojrzałość myślenia i wysoką umiejętność wnioskowania oraz syntezy danych. Zauważalne jest to szczególnie w tych miejscach, w których Autorka odwołuje się do koncepcji Koena Luyckxa, która znalazła swoje potwierdzenie i uzasadnienie dla pokazania czynników i procesów kształtowania się tożsamości religijnej. Bardzo cenne są również implikacje pastoralne dla formacji religijnej, kierowników duchowych i towarzyszeniu w rozwoju wiary. Odwołania do dokumentów Kościoła, wypowiedzi papieży czy czasopism katolickich doskonale ubogacają analizy psychologiczne. Dzięki temu przeprowadzone badania zyskują dużą wartość praktyczną dla wypracowania konkretnych sposobów rozwoju wiary i pogłębiania życia duchowego. Bez wątpienia mogą być wartościowym narzędziem dla osób zaangażowanych w formację duchownych i świeckich.

Całość opracowania wieńczy syntetyczne zakończenie, które stanowi podsumowanie uzyskanych wyników oraz wniosków pastoralnych. Przedstawione treści dysertacji wskazują na ważne społeczno-eklezyjalne elementy kształtowania się wiary i tożsamości religijnej, a także obrazują istotne znaczenie czynników kulturowych i społecznych dla rozwoju tożsamości religijnej oraz osobowej.

3. Ocena formalna rozprawy

Od strony metodologicznej i formalnej praca jest poprawna i zasługuje na uznanie. Autorka w bardzo rzetelny sposób zastosowała wszystkie wymagania związane z pisaniem pracy doktorskiej. Spis literatury i jej podział, a także wykonanie przypisów, wykazu skrótów, rysunków i tabel, oraz aneksu zasługuje na bardzo pozytywną ocenę. Na bardzo pozytywne podkreślenie zasługuje obszerna wykorzystana w pracy literatura, która została poprawnie podzielona na poszczególne części, charakterystyczne dla prac z zakresu teologii pastoralnej czy psychologii pastoralnej. Świadczy to o umiejętnym poruszaniu się Autorki w „gąszczu” informacji naukowych. Ponadto praca od strony graficznej jest wykonana bardzo starannie – dotyczy to przede wszystkim tabel i wykresów, które wyraźnie i przejrzysto obrazują prowadzone analizy statystyczne. Pewne zastrzeżenia dotyczą niektórych tylko tabel, np. wspomniane powyżej tab. 5.5. i 5.6., w których zauważa się dywergencję między podpisem („korelacje”) a zawartością (wyniki analiz wariancji). Warto także byłoby ujednoczyć pisownię dzieł anglojęzycznych, która w obecnej formie jest niekonsekwentna, tzn. albo wszystkie wyrazy w nazwach książek i artykułów piszemy dużą literą (charakterystyczne dla USA), albo tylko pierwsze słowo (charakterystyczne dla Wielkiej Brytanii).

Rzecz, która bezsprzecznie zauważalna jest od pierwszych stron, jest wysoce naukowy i dojrzały styl pisania. Uwidacznia się on w spójnym i konstruktywnym formułowaniu myśli, doborze właściwych pojęć i fraz językowych, oraz umiejętnym wyciąganiu konkluzji w trakcie wnioskowania statystycznego. Wymienione elementy formalne sprawiają, że nawet skomplikowane treści stają się zrozumiałe dla czytelnika. Jednocześnie Autorka nie wpada w styl popularyzatorski, stanowiący niekiedy słabość opracowań naukowych.

Niewątpliwą trudnością pracy, z którą jednak doskonale poradziła sobie Autorka, była interdyscyplinarność dysertacji. Tematyka pracy, obejmująca zagadnienia psychologii pastoralnej, teologii pastoralnej i psychologii osobowości, wymagała znacznie obszerniejszej wiedzy u Autorki niż w przypadku prac tylko z jednej dyscypliny naukowej. Autorka potrafiła umiejętnie skorzystać z różnego rodzaju źródeł, odpowiednio szeregując dostępne informacje i nie przekraczając przy tym zasad odrębności metodologicznej nauk.

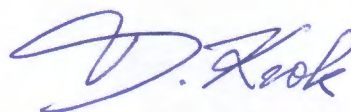
4. Ocena końcowa

Reasumując, należy stwierdzić, że przedstawiona dysertacja p. mgr-lic. Anny Wieradzkiej-Pilarczyk charakteryzuje się solidnością i wnikliwością pod względem

badawczym. Na szczególne podkreślenie zasługują przeprowadzone badania oraz ich statystyczne opracowanie i interpretacja psychologiczno-pastoralna. Świadczy to, iż Autorka dobrze potrafi posługiwać się metodą naukową, właściwie umie prowadzić badania naukowe i wnikliwie dokonywać syntezy danych. Przedstawiona przez Autorkę dysertacja wnosi znaczący wkład w badania teologii pastoralnej i psychologii pastoralnej, szczególnie w zakresie tożsamości religijnej. Praca posiada znaczącą wartość zarówno teoretyczną, jak i praktyczną dla działalności pastoralnej Kościoła.

Ze względu na dużą wartość pracy, a zwłaszcza jej cenne wyniki badań empirycznych, proponuję, aby pracę – po naniesieniu drobnych korekt – wydać w postaci artykułów lub pracy zwartej. Recenzowane opracowanie, zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym, ukazuje Autorkę jako osobę dobrze przygotowaną do pracy naukowej i dogłębnie znającą problematykę przedmiotu.

Mając na uwadze przedstawioną dysertację, po jej recenzji merytorycznej, metodologicznej i formalnej, pragnę stwierdzić, że spełnia ona wymagania stawiane przez prawo akademickie pracom doktorskim. Postuluję zatem o dopuszczenie p. mgr-lic. Anny Wieradzkiej-Pilarczyk do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. prof. UO dr hab. Dariusz Krok

Uniwersytet Opolski